

УДК 94(477)

Надія Сафонова

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН НА ОДЕЩИНІ У 1941–1944 РР.

У статті аналізуються особливості німецько-румунського окупаційного режиму на Одещині (губернаторства Трансністрії) та процесу становлення, активної діяльності Організації українських націоналістів у часи Другої світової війни. Розвідку виконано на основі залучення широкого кола маловідомих раніше джерел державних архівів Одеської області, Служби безпеки України в Одеській області, Тернопільській області. У статті зроблено спробу структуризації організаційного оформлення ОУН в Трансністрії та його розгалуженої діяльності в часи окупації Одещини.

Ключові слова: Трансністрія, ОУН, провід, похідна група, Південна похідна група.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з із важливими науковими чи практичними завданнями полягає в осмисленні жертвовної долі українського народу в роки другої світової війни, що міцним ланцюгом пов'язує історичне минуле з сучасним і майбутнім. Святий обов'язок нашої пам'яті, великий заповіт Перемоги – передати майбутнім поколінням всю правду про війну та її національних героїв, правду, на яку не вплинули ні час, ні нинішні суспільно-політичні реалії.

Метою даної статті є визначення сутності висвітлення історії та діяльності Організації українських націоналістів в Трансністрії у роки Другої світової війни, їх жертвовної долі для створення соборної незалежної України та некоректних висновків і тверджень тоталітарного режиму щодо української національної ідеї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми у цьому напрямі свідчить, що сьогодні науковці все більше звертаються до аналізу діяльності ОУН-УПА, що є одним з найважливіших і в той же час найбільш суперечливих явищ в історії України ХХ ст. Ординарними підходами, однозначними оцінками – від суцільної апології до цілковитого заперечення, як це мало місце у вітчизняній та зарубіжній історіографії, – воно не може бути поясненим. Слід передусім враховувати надзвичайно складні політичні умови формування цього руху, протистоянням могутнім іноземним силам, а також те, що повстанські формування були далеко не однорідними. «Підготовка до національної Української Революції, боротьба за Українську Самостійну Україну – це продовження революційно-визвольної боротьби українського народу на протязі всієї історії проти білих російських царів, польської шляхти, німецьких баронів та більшовицьких окупантів: Хмельниччина, бій Виговського з московським військами під Конотопом; рух карпатських опришків – Муха, Довбуш; Коліївщина, Карнелюк, Шевченко; революційне народництво 80-х рр. та ін.» [1].

Події в СРСР у 20–40-х рр. ХХ ст. дають підстави стверджувати, що галичани відзначалися високою національною свідомістю, патріотизмом, найчастіше мали фахову освіту і керувалися нормами суспільної моралі, гуманізму та права, тому власне найчастіше ставали жертвами комуністичного експерименту. Комуністичний режим вбачав у національній еліті західників потенційних супротивників, тому безжально знищував, застосовуючи терор та репресії. Західні українці, як і інші народи, що жили на території СРСР зазнали значного утиску як зі сторони комуністичної ідеології, так і зі сторони окупантів другої світової війни [2].

Через неминучість війни між Німеччиною і СРСР, лідери ОУН заздалегідь розробили плани своїх дій в умовах воєнного конфлікту. Незважаючи на певні сподівання отримати допомогу з боку Німеччини та не приховуючи бажання проводити активну збройну боротьбу проти СРСР, керівництво ОУН організувало ряд акцій, у подробиці яких гітлерівці не були втаємничені. До таких зокрема належить формування похідних груп й їх засилання на східні терени України.

Постановка завдання та виклад основного матеріалу дослідження визначено тим, що період тимчасової німецько-румунської окупації Одещини – це величезний пласт історії, який ще не досліджений у всій повноті і об'єктивності. 16 жовтня 1941 р. Одесу окупували німецько-румунські війська. На момент окупації в місті перебувало близько ста тисяч євреїв, до яких румунським окупаційним режимом були пристосовані найсуворіші покарання та винищення [3]. 16–18 жовтня 1941 р. команди ейнзацгрупен і солдати з Румунського оперативного ешелону вбили декілька тисяч євреїв. У перші дні окупації була проведена реєстрація всього чоловічого населення від 18 – до 50 років, і більшість чоловіків заарештовано. 22 жовтня цього ж року підірвано будівлю румунської комендатури [4]. Загибло близько 60 солдатів і офіцерів, у тому числі комендант міста, генерал Глугояну. Негайно в якості відповіді вбито близько 5 тисяч осіб, більшість з яких були євреями. Тисячі євреїв, чоловіків і жінок, були зігнані в приміське село Дальник, там частину з них

розстріляно в протитанковому рові, а частину розстріляно і спалено в чотирьох бараках. Заарештовані в перші дні румунської окупації були зігнані в артилерійські склади на так званій Люстдорфській дорозі (в шести км від міста), в яких були спалені (після визволення Одеси в ровах виявлено останки близько 23 тис. осіб) [5].

На початку листопада 1941 р. почалася масова висилка євреїв з міста в Доманівський район Одеської області. Більшість євреїв пішки, партіями по дві-п'ять тисяч чоловік відправлено в колгосп до Богданівки; багато хто загинув під час шляху. До середини грудня в Богданівці зібрали близько 55 тисяч євреїв (частина з них – не з Одеси). З 20 грудня 1941 по 15 січня 1942 рр. всі євреї в Богданівці були розстріляні командою ейнцацгрупен, румунськими солдатами, українськими поліцейськими і німцями-колоністами. Тисячі людей вбито в інших населених пунктах Доманівського району. У листопаді-грудні 1941 р. в Одесі видавалися накази, спрямовані проти єврейського населення, – про обов'язкову явку військових комендатур чи поліції всіх чоловіків від 18 до 50 років; про обов'язкову реєстрацію коштовностей; про носіння розпізнавального знака [4]. 7 грудня 1941 р. Одесу оголосили столицею Трансністрії. І. Антонеску (1882–1946 рр.), маршал і військовий диктатор (кондукатор) Румунії, був начальником генерального штабу, міністром оборони, а у вересні 1940 р. прийшов до влади в результаті фашистського перевороту проти короля Кароля II. При І. Антонеску Румунія стала активним союзником А.Гітлера і вступила у війну проти СРСР. Причому румунський фюрер мав неабиякий гонор: своїм декретом №1 [6] він зрубав для себе солідний шматок – утворив нову географічну країну – Трансністрію зі столицею в Тирасполі (а з середини жовтня 1941 р. столицю перевезено до Одеси). Трансністрія розташовувалася між Південним Бугом і Дністром і включала Вінницьку, Одеську і Миколаївську області України та лівобережну частину Молдавії, була розділена на 13 жудець (провінцій). Всю владу над «новим придбанням» здійснював сам І. Антонеску, хоча Г. Алексіану (особистий підпис – «professor civil pe langa comandamentu de capetenie al Armatei») [4] вважався губернатором Трансністрії до її звільнення Червоною армією в 1944 р. Багатоаркушні справи Державного архіву Одеської області підписано Г. Алексіані та затверджено його особистою печаткою [4].

За не повними даними, І. Антонеску, Г. Алексіану і їх підручні відповідальні за знищення понад 400 тис. українців.

Одразу після захоплення румунсько-німецькими військами теренів південно-західної України нова влада установила не лише окупаційну цивільну адміністрацію, а й розпочала застосовувати репресивну систему. На території губернаторства Трансністрії діяла навіть підпільна група прогетьманського спрямування, але через їх незначну чисельність і маловпливовість інформації для вивчення недостатньо.

Опираючись окупаційному режиму, на теренах Трансністрії ідея національного відновлення самостійності та соборності України отримала широку підтримку населення Одещини, що активно співпрацювало з організацією українських націоналістів. Історія Організації українських націоналістів, створеної у 1929 р., з метою посилення опору антиукраїнській політиці польських колонізаторів, з одного боку, і поширення сталінського тоталітаризму – з другого є складовою частиною історії українського народу. Активно долучившись до національно-визвольного руху, ОУН повела боротьбу за незалежність, соборність України.

Аналізуючи джерела для розв'язання дослідницьких завдань даної статті, стало відомо, що цікаве зібрання статей, документів про діяльність ОУН та УПА на Одещині у 40–50 рр. ХХ ст. упорядкували місцеві краєзнавці та фахівці-історики О. Пагіря, Т. Вінцовський, Г. Кязимова, М. Михайлуца, І. Нікульча та ін..

На думку Т. Вінцовського, «радянська історіографія повністю замовчувала існування самостійницького руху на згаданих територіях» [8]. Румунські дослідники, на жаль, не були зацікавлені у вивченні українського національного руху. Тому, його важко ідентифікувати за джерелами румунського походження, оскільки вживалися узагальнюючі терміни – «іредентисти», «сепаратисти», «український рух» тощо [8].

На початку війни при пересуванні німецьких військ по території України зі Львова за німецькими частинами рушило понад п'ять тисяч самостійників, що розташовувались у містах України та створювали органи управління, що керувалися центральним органом управління у місті Львові.

Зі слів записаного протоколу допиту свідка Б. Липського, що проходив по справі № 15573-п зі звинувачення референта з пропаганди ОУН на Одещині Миколи Зубенка (1913 р.н.), виявлено, «основною програмою ОУН була боротьба за створення самостійної та незалежної України проти Радянської влади. До початку війни С. Бандера уклав договір з Гітлером про отримання допомоги німецькою армією для звільнення України від більшовиків». Із ходу слідства, допитів стало очевидним тиск на підсудного, його зміна показань із застосуванням фізичного впливу. Допити слідчим найчастіше переривалися, про що зафіксовано у часовій хронології протоколу допиту,

змінювалися показання свідків на протилежні, або такі, що потрібні були слідчим органам колишніх відділів УНКДБ з о/о. Б.Липський дав показання, що для «створення незалежної України із західної України, в основному із міста Львів, на східну територію засилялися кваліфіковані представники Організації українських націоналістів для підготовки та проведення підривної та шкідливої діяльності. Був складений маршрут слідування членів ОУН, починаючи з міста Сакол до Дрогобича, Тернополя, Проскурів – Вінницю – Умань – Кіровоград до Миколаєва. Починаючи з Вінниці відділялися похідні групи і направлялися для активної діяльності в окремі області України.

Після масових арештів зі сторони окупантів, плани оунівців та Гітлера стали різнополярними і тому українські самостійники змушені були відійти в підпілля і здійснювали задуми програмного питання про створення незалежної України, ведучи активну боротьбу вже й проти німецьких окупантів» [7]. З матеріалів допиту по справі М.Зубенка, арештованого П.Вітряного – «Стерня», засудженого до найвищої міри покарання через головування в ОУН (Одеса), відома така структурна схема (рис. 1).

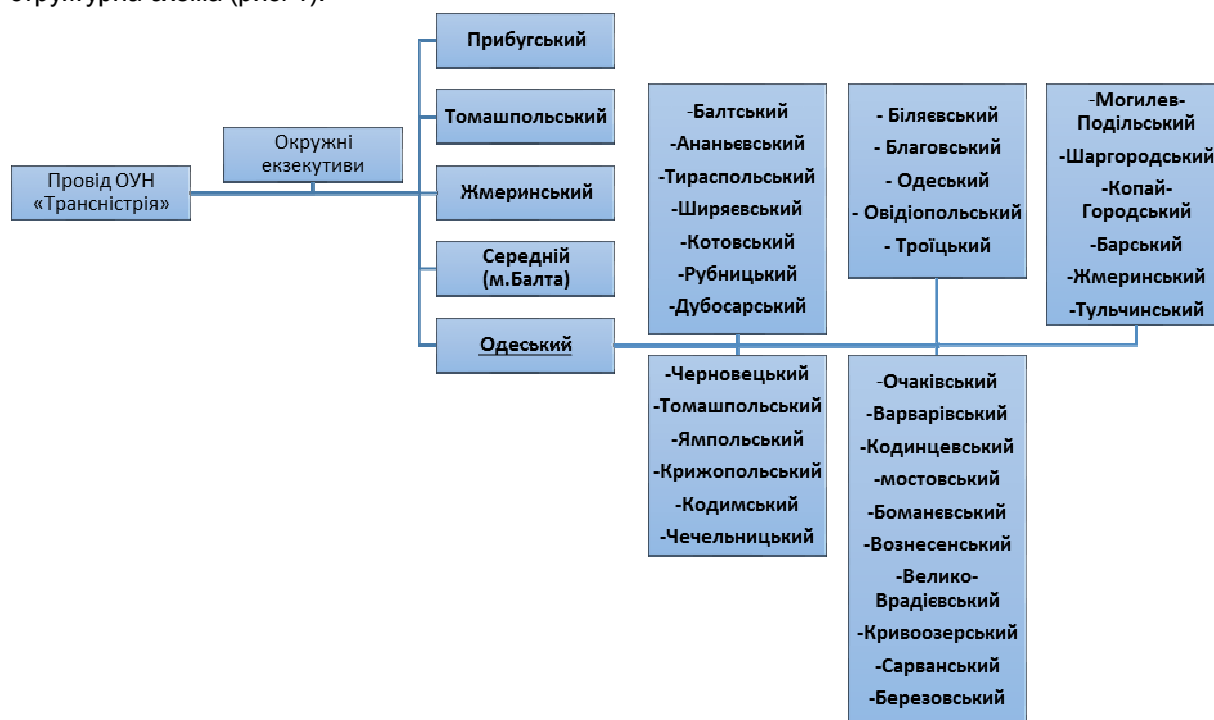

Рисунок 1. Схема підлеглих голові ОУН в Одесі.

Відомими лідерами та діячами ОУН в Трансністрії були: Семчишин Тимофій (відомий як, «Турчанович Шимон», «Ярема», «Пап», «Шелест», «Сагайдачний», «Башта Іван Іванович»), Яворський Богдан – «Мирон», Павлишин Мефодій – «Віктор Лісовський», «Соколовський»), Ільченко Іван – «Кир», Ченіга Мирослав – «Степа», Щавель Іван – «Зубенко» та ін. [9–10].

За свідченнями арештованих лідерів та членів організації в Трансністрії, структура організації мала такий вигляд (рис. 2).

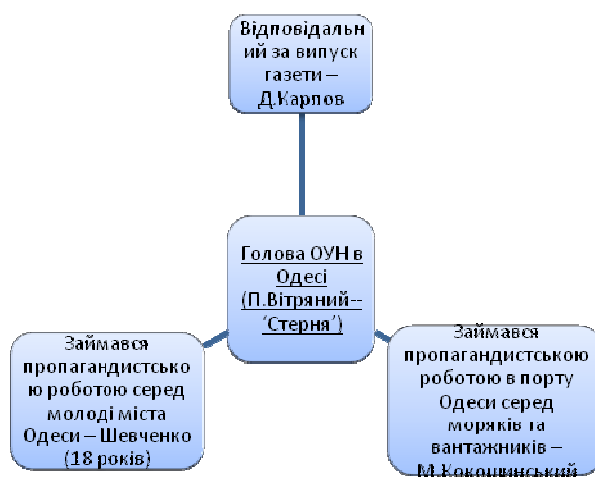

Рис.2 Структура організації ОУН Трансністрії.

Південна похідна група ОУН на території губернаторства Трансністрії налічувала до 140 осіб, з них кадрових керівників – 24 особи і мала наступну структуру (рис. 3).

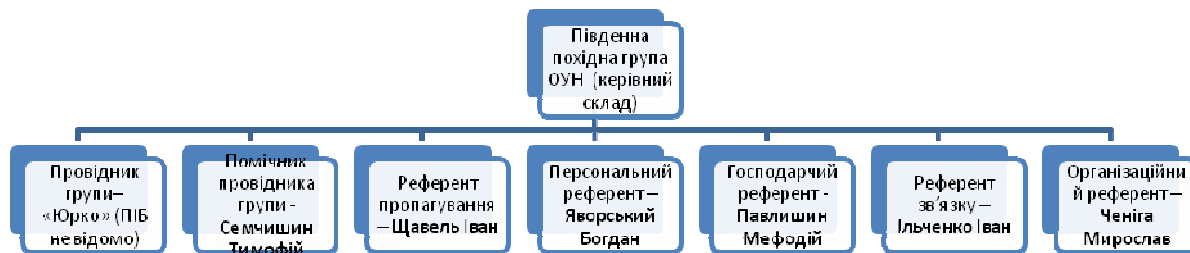

Рисунок 3. Структура похідної групи ОУН в Трансністрії.

Склад референтів розподілялися наступним чином: М. Ченіга – займався організаційними питаннями проводу, оглядом румунської преси (добре володів румунською мовою), з метою збору інформації стосовно політики румун, повинен був допомагати при складанні пропагандистських статей, друкуванні та розмноженні їх на друкованій машинці та стекло графі, займався редагуванням контрреволюційного журналу «За державність» [11].

Б. Яворський – займався оглядом румунської преси російською мовою, збирав інформацію про заходи, що організовувалися румунами, особливо діяльність каральних органів Сигуранца стосовно членів ОУН. Виявляв іноземних мешканців Одеси: болгар, греків, турків та ін.. з метою збору інформації щодо їх політичної діяльності. Б. Яворському також доручено встановлювати іноземні консульства в Одесі та можливість встановлення з ними зв'язку [12].

М. Павлишин мав завданням створювати мережу організацій націоналістів в Одесі, головним чином вербування студентства, інженерів та вчителів.

М. Зубенко займався пропагуванням ідей ОУН через поширення контрреволюційної літератури (був арештований у 1944 р., за вироком Військового трибуналу НКВС в Одеській області від 2 квітня 1945 р. позбавлений волі на 20 років каторжних робіт, 5 років – обмеження в правах, конфіскація майна).

І. Ільченко – референт зв'язку. За інструкцією займався створенням бойових груп «лоївки», в основному з числа членів ОУН, що знаходилися на нелегальному становищі. «Боївки» організовувалися в самооборонні загони.

За повідомленням помічника провідника південної похідної групи Т. Семчишина на листопад 1942 р. організаційна робота в Трансністрії велася погано, майже нічого не зроблено в напрямку зростання організації та підбору кадрів для керівної роботи. Саме з приїздом Т. Семчишина до Одеси пов'язана активізація руху самостійників на Одещині. Ним удосконалено функції та зобов'язання референтів похідної групи в Трансністрії. Помічником провідника групи Т.Семчишиним в Трансністрії згуртовано роботу членів ОУН та здійснена допомога загонам УПА, що діяли на території західної України. Переправлено чисельну кількість медичних засобів, хірургічних матеріалів, перев'язувальних матеріалів. Виконуючи завдання керівника південного кураєвого проводу, Т.Семчишин неодноразово інформував провід про те, що в Трансністрії переслідувалась українська культура, закривались українські школи, театри, заборонялось видавання української газети «Мир», у населення вилучалася будь-яка література, українські підручники, націоналістична робота переслідувалась румунським каральними спеціальними загонами Сигуранца, що вели боротьбу проти підпільного руху. Мобілізувавши значні ресурси каральні органи зуміли розкрити, арештувати та ізолювати чималу частину українських самостійників, а також окремі групи громадян. Що чинили пасивний спротив окупантам. На Одещині впроваджувалася румунізація та русифікація населення, лише були створені привілеї німцям фольксдойчам та молдаванам. У всіх містах і селах Трансністрії створювалися «Молдавські культурні товариства», через які румуни проводили свою агітаційну антирадянську роботу. Була введена обов'язкова шестидесятиденна трудова повинність для населення від 15 – до 55 років. Румуни здійснювали масове переселення українців з Кодимського та Рибницького районів на лівий берег Бугу, а їх господарства передавались молдаванам. Міста губернаторства Трансністрії грабувались, вивозилось цінне обладнання підприємств, трамваї та, навіть, трамвайні рейки, цінності музеїв та театрів. Як висновок, – економічна політика румун в Трансністрії будувалася на грабунку місцевого населення, арештів румунською жандармерією [7]. Таке свавілля не залишало байдужим місцеве населення, яке прагнуло національної ідеї, лідерів та символів визвольної боротьби.

У місті Одеса вербування та пропагандистська робота здійснювалась в основному серед студентства та інтелігенції. З цією метою була організована підпільна типографія для друкування газет, контрреволюційної національної літератури.

Отже, ідеї відновлення незалежної соборної України пропагувалися і мали немало прихильників під час Другої світової війни в різних її регіонах. Дана наукова проблема має перспективи досліджуватися й надалі та зайняти своє місце у написанні прозорої історії Другої світової війни на українських землях. Сьогодні достеменно відомо, що зусиллями українських дослідників зруйновано стереотип ОУН, який півстоліття насаджувався тоталітарною радянською історіографією, відкрито та публічно доведено раніше невідомі історичні факти діяльності провідників підпільного руху, відкриті державні архіви СБУ для громадськості.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у тому, що історикам слід продовжувати вивчення підпільно-революційної діяльності лідерів та членів ОУН, адже організація була високорозвиненою, стійкою, потужною за формою та своєю діяльністю, цілі, якої співпадають з сучасною метою відновлення та становлення української держави. Сьогодні відсутні біографії та долі багатьох українських націоналістів, до кінця не реабілітовані українською історією національні герої. Історична спадщина ОУН має й надалі залишатися предметом полеміки в українському середовищі для відновлення історичної правди.

Список використаних джерел

1. Вказівки для військових політкерівників та пропагандистів Української національної Революції на СУЗ. Лютий 1944 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/10126/> 2. Реабілітовані історією. Тернопільська область / Упор. О.Г.Бажан, Є.О.Гасай, П.З.Гуцал. – Книга І. – Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Збруч», 2008. – 718 с. 3. Держархів Одеської обл., ф. Р- 2238, оп. 1, спр. 4, 99 арк. 4. Там само, ф.Р-2138, оп. 1, спр. 5, 46 арк.; ф. Р-2377, оп.1, спр. 4, 480 арк. 5. Чтобы знали и помнили. – Режим доступу: <http://www.holocaust-odessa.org/chtob-znali-i-pomnili/> 6. Держархів УСБУ в Одеській обл., оп. 1, спр. 4, 99 арк. 7. Державний архів Одеської обл., ф. Р-2242, оп. 1, спр.1 а. 8. Вінцовський Т. С. Українське самостійницьке підпілля у Транснестрії (1941–1944 рр.) / Т. С. Вінцовський, І. Я. Нікульча // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 123. 9. Держархів УСБУ в Одеській обл., спр. 15573-п., 412 арк. 10. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372. – Т. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/21913/> 11. Держархів УСБУ в Одеській обл., ф. Р-2357, оп 1, ед. хр. 9. 12. Держархів УСБУ в Тернопільській обл., спр. 12977, п. 69.

Надежда Сафонова

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОУН НА ТЕРРИТОРИИ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ В 1941–1944 ГГ.

В статье анализируются особенности немецко-румынской оккупации Одесской (губернаторства Транснистрии) и процесса становления, активной деятельности Организации украинских националистов во время Второй мировой войны. Разведку выполнено на основе привлечения широкого круга малоизвестных ранее источников Государственных архивов Одесской области, Службы безопасности Украины в Одесской области, Тернопольской области. В статье сделана попытка структуризации организационного оформления ОУН в Транснистрии и его разветвленной деятельности во времена оккупации Одесской области.

Ключевые слова: Транснистрия, ОУН, провод, походная группа, Южная походная группа.

Nadiya Safonova

OUN IN THE ODESSA REGION IN 1941–1944

This article analyzes the features of the German-Romanian occupation regime in the Odessa region (governor Transnistria) and the formation and activity of Ukrainian nationalists during World War II. Intelligence is based on the involvement of a wide range of previously little-known sources of State Archives of Odessa region, the Security Service of Ukraine in the Odessa region, Ternopil region. The article attempts to structuring organizational design OUN in Transnistria and its extensive activity at the time of the occupation of Odessa region.

Key words: Transnistria, OUN, leadership, derivative group, South derivative group OUN assistant.